

V čom spočíva nadčasovosť Nitrianskej školy: projekcia Mikovej výrazovej sústavy do súčasnej translatológie

EDITA GROMOVÁ – DANIELA MÜGLOVÁ

Vedeckovýskumná činnosť Františka Mika je známa najmä v oblasti lingvistiky a literárnej vedy, menej sa hovorí o jeho prínose do výskumu v oblasti translatológie. V čom spočíva unikátnosť jeho koncepcie recepčnej estetiky, ktorá predznačila pragmatický a sociologický obrat, vedúci aj k zmene paradigmy v translatologickom výskume? Ako sa jazykovedec a literárny vedec dostal k prekladu? Je jeho metodologický odkaz stále aktuálny? V našom príspevku sa pokúsime dať aspoň čiastočnú odpoveď na tieto otázky a zmapovať ťažiskové body jeho prístupu k textu a štýlu, ktorý sa stal inšpiratívnym zdrojom pre protagonistov Nitrianskej školy i širšej translatologickej akademickej obce staršej, strednej i najmladšej generácie.

RECEPČNÁ ESTETIKA AKO PRIESEČNÍK LITERATÚRY A FENOMENOLÓGIE

Pre F. Mika je signifikantné holistické chápanie textu ako média intersubjektívnej komunikácie. V 60. rokoch minulého storočia, keď interdisciplinarita vo vede rezonovala skôr ako projekcia do budúcnosti vedeckého výskumu, Mikovo ponímanie textu a jeho koncepcia recepčnej estetiky je už postavená na priesečníku rôznych vedných disciplín: jazykovedy, teórie literatúry, teórie komunikácie, psychológie, sociológie a v neposlednom rade estetiky. Text ako „fakt komunikácie“ a téza o „recepčnom bytí textu“ (Miko 1987, 113) sú základné premisy, od ktorých sa odvíja koncepcia recepčnej estetiky. Mikov textový model najvýstižnejšie charakterizujú dva atribúty: procesualnosť a dynamickosť. Text nevníma v jeho rezultatívnej podobe, ale ako intencionálny proces textotvorby, ktorá sa završuje až v recepcii. Procesuálny, interkomunikatívny aspekt zdôrazňuje na viacerých miestach: „Ak sa knihy nečítajú, obrazy nevnímajú, výstavy a galérie nenavštevujú, hudobné skladby ‚neabsolvujú‘, to jest, nemajú čo do činenia s recipujúcim vedomím, nestávajú sa ‚živým dielom‘, ostávajú mŕtvym objektom.“ (Miko 1994, 15) Práve ľudské vedomie považuje Miko za existenciálny priestor intersubjektívnej komunikácie. V ňom sa stretávajú mentálne svety vysielateľa (autora) a príjemcu (čitateľa). V ňom sa odohráva interakcia racionálneho a emocionálneho ako individuálneho i sociokultúrne determinovaného odrazu objektívnej reality obidvoch aktantov komunikácie. Materializovaným prienikom vo vedomí odosielateľa a príjemcu je text, ktorý „ožíva“, nadobúda zmysel až v recepcii, kde sa naplní jeho komunikačná funkcia.

Ešte pred vlastnou produkciou textu sa vo vedomí vysielateľa vytvára mentálny obraz textu (Miko hovorí o semiotickom ekvivalente), ktorý nazýva „autorským imagenom“ (Miko 1991, 13). V ňom je intendované, alebo aspoň podvedome, zahrnutý ohľad na potenciálneho príjemcu. V rovine kompozície i štýlu (témy a jazyka) poskytuje autor príjemcovi isté oporné body, indicie, súbor podnetov, ktoré by mu mali pomôcť dešifrovať autorskú intenciu tak, aby sa mu vo vedomí vytvoril zamýšľaný sémantický ekvivalent. Tento mentálny recepcný obraz príjemcu nazýva Miko „čitateľský imagen“. Aktívna participácia príjemcu v jednotlivých fázach recepcného procesu (percepcia – apercepcia – interpretácia – konkretizácia – rezponzia) spočíva v tom, že príjemca si vyberá podnety, ktoré bude odrážať. Selekcia podnetov je prirodzenou súčasťou každej apercepcie a interpretáciu ako „výsledok vnímania a prežívania emotívno-intelektuálnej aktivizácie vedomia“ (porovnaj Šabík 2011, 15) považuje Miko za najdôležitejšiu zložku recepcie. V recepcnom procese rozlišuje dva stupne: zakladajúci, v ktorom sa generuje zážitkový imagen a vyšší – interpretačný stupeň, v ktorom sa z imagenu generuje koncepcné jadro diela (Miko 1991). Pri tvorbe imagenu príjemca vždy hodnotí kvalitu recipovaného cez dva dôležité filtre: *individuálny* (vlastný skúsenostný horizont) a *nadindividuálny* (kultúrne podmienený skúsenostný horizont). F. Miko spája tieto dve zložky do strešného pojmu *skúsenostný komplex* (1970, 14). Zároveň je schopný na základe skúsenostného komplexu doplniť – v intenciách ingardenovskej teórie polyštruktúrnosti diela a jeho pojmu „čitateľskej konkretizácie“, resp. „konkretizácie zobrazujúcich objektov“ (Ingarden 1973, 53) – neúplné alebo absentujúce „oporné body“ textu. Vysielateľ ako textotvorca má totiž na „kódovanie“ textu oveľa väčší register možností ako jeho príjemca. Miko konštatuje, že „funkčná komunikácia medzi vysielateľom (autorom) a príjemcom je možná len preto, že príjemca si berie z textu to, čo doňho vložil autor. Zároveň však zdôrazňuje, že individuálna recepcia nikdy úplne nevyčerpáva totalitu textu. S totalitou textu korešponduje nekonečné množstvo individuálnych recepcií (porovnaj Miko, 1987, 114). Výsledkom recepcie je účinok na príjemcu, čitateľský zážitok. Individuálne, empirické a v tomto zmysle autentické zažívanie textu v bezprostrednej recepcnej skúsenosti je pre Miko rozhodujúcim faktorom „recepcného bytia textu“. Účinok na príjemcu označuje Miko pojmom *akosť*, resp. výrazová kvalita výpovede. V publikácii *Tvorba a recepcia* (spoluautor A. Popovič) ju definuje veľmi pregnantne. Odpovedá na pomyselnú otázku, ako vlastne zistíme, akú výrazovú kvalitu má výpoveď, či je operatívna, ikonická, sociatívna alebo subjektívna atď. Miko konštatuje: „Ako otázka na prameň nášho poznania je to zvrchovane dôležitý problém. No z hľadiska zdravého rozumu je triviálna až tak, ako keby sme sa – prosím čitateľa o prepáčenie – pýtali: ako poznáme, že sme dostali zaucho? Prameňom poznania je tu i tam prostá empiria, skúsenosť, zážitok...“ (1978, 81).

„Zážitok“ a zážitkovosť literárnej komunikácie nechápe Miko ako aposteriórne pridanú kategóriu, ako výsledok príjemcovej rezponzie (reakcie na recipovaný obsah), ale ako kategóriu už apriórne existujúcu v našom vedomí. Pregnantne to vyjadril L. Plesník: „Tak ako sú v našom vedomí uložené jazykové vyjadrovacie prostriedky – paradigmy skloňovania a časovania, sú tam uložené aj výrazové kvality ako jeden z možných (paradigmatických) modelov ľudského vedomia.“ (2008, 28) Výra-

zové kvality textu reflektujú výrazové kategórie. Každá výrazová kategória obsahuje tému a jazyk a každá má svoje kompozičné a tematické jazykové indikátory, exponenty, ktoré reprezentujú tieto kategórie v texte. Každé slovo, veta, konštrukcia alebo tematický prvok, má svoju inherentnú výrazovú (štylistickú) hodnotu. Dynamickou konfiguráciou súhrnu výrazových kategórií s homogénnou výrazovou kvalitou vznikajú komplexnejšie útvary, akými sú napr. funkčné štýly. Takýmto chápaním štýlém Miko od základov „prestaval“ tradičnú štylistiku, podľa ktorej prvok textu (štyléma) nemá žiadnu predrecepčnú hodnotu, ale získava ju až v kontexte celého textu. Jednoznačným pozitívom „novej štylistiky“ v intenciách F. Mika je zohľadnenie sociálnej a pragmatickej dimenzie recepčného procesu.

Jednou z najvýznamnejších zásluh, ktorou Miko výrazne obohatil nielen štylistiku, teóriu literatúry či estetiku, ale aj celý rad iných vedných odborov, v prvom rade translitológiu, je jeho koncepcia výrazovej sústavy, ktorú publikoval už v roku 1964 v štúdiu *Aktuálnosť výrazu v próze literárneho realizmu*. V nej ju predstavuje ako „paradigmatický model textu, ktorý je založený na evidencii jeho recepčných účinkov“ (1964, 89). Mikov model výrazovej sústavy textu plne zodpovedá tomu, čo sa odohráva v príjemcovom vedomí a čo možno objektívne vykázať, pretože štruktúrne parametre umeleckého textu plne korešpondujú s čitateľovou empiriou, t. j. s recepčnými kvalitami vyjavujúcimi sa práve v zážitkovom pôsobení diela (Zlatoš 2011, 101). Objavnosť výrazovej sústavy spočíva okrem iného aj v tom, že Mikovi sa podarilo objektivizovať intuitívnu, vedecky tak ťažko uchopiteľnú subjektívnu kategóriu, akou je čitateľský zážitok. Výrazovou sústavou ponúkol Miko vede funkčné metodologické inštrumentárium s viacerými aplikačnými možnosťami. Najčastejšie sa však využíva ako komparačný nástroj štylistickej analýzy, prostredníctvom ktorého sa usúvzťažňuje recepčný účinok textu s jeho jazykovými a tematickými exponentmi na zistenie kvalitatívnych vlastností textu, a tým aj miery účinku na recipienta. Výrazová sústava je založená na princípe binárnych opozícií. Ide o hierarchicky usporiadaný systém. V ňom sa od nosných opozícií odvíjajú subsumované kategórie, ktoré sa ďalej diferencujú na kategórie ešte minucióznejšie opisujúce vzťah medzi aktantmi komunikácie a spôsobom jej realizácie. K základným kategóriám patrí opozícia *operatívnosť – ikonickosť*. Operatívnosť predstavuje celý činnosťný model komunikácie, indikuje prítomnosť 1. a 2. osoby (ja/my, oslovujeme teba/vás). Ikonickosť je vecný (referenčný) komunikovaný obsah, t. j. správa, ktorú chce odosielateľ odovzdať príjemcovi. „Operatívnosť prevláda v tých oblastiach ľudskej kultúry, ktoré sú založené na princípe ‚správaj sa tak a tak!‘. Zodpovedá im archetyp (...) rituálu. Sú zacielené na priame riadenie vzťahov medzi ľuďmi a ich spoločenstvami. (...) Ikonickosť prevláda v tých oblastiach ľudskej kultúry, ktoré sú založené na princípe ‚svet (kozmos, človek) je taký a taký‘. (...) Sú zacielené na sprostredkovanie istého obrazu (modelu, výkladu) sveta.“ (Plesník 2008, 25) Operatívnosť rozvíja opozícia *subjektívnosť – sociatívnosť*, ktorá mapuje isté napätie medzi odosielateľom a príjemcom. Subjektívnosť je miera prezentácie vlastného ega vo výpovedi. Ide v podstate o sebavýraz (autorský idiolekt), ktorým odosielateľ jazykovými i nejazykovými prostriedkami demonštruje svoje vzdelanie, inteligenciu, temperament, príslušnosť k istej sociálnej, resp. profesijnej skupine. V kontaktnej komunikácii zahŕňa sebavýraz aj ťažko definovateľnú zložku

ľudského fluida, ktoré komunikační partneri vyžarujú a ktoré sa vágne označuje ako charizma či aura.

Sociatívnosť je komplementárna kategória, do ktorej sa zase premieta miera ohľadu a rešpektu odosielateľa voči príjemcovi. Môže sa ďalej rozvíjať v celej škále postojov – od ústretovosti, taktnosti, apreciatívnosti cez rezervovanosť až po odmietavosť, či dokonca nevraživosť. Spôsob, akým odosielateľ formuluje svoje myšlienky v závislosti od druhu referenčného obsahu, sa v rovine ikonickosti reflektuje vo výrazových kategóriách *pojmovosť* – *zážitkovosť*. Pojmovosť je typická pre výpovede, ktoré objektívne zobrazujú referenčné obsahy a sú založené na racionálnom, logickom uvažovaní; zážitkovosť pre výpovede, ktoré zobrazujú skutočnosť cez prizmu subjektívneho, často emocionálneho prežívania reality. Základné i rozvíjajúce kategórie Mikovej výrazovej sústavy sú vždy v inkluzívnom – vzájomne podmienenom vzťahu. Zároveň však ide o preferenciu jednej z dvoch kontrárnych kategórií v rôznych druhoch komunikačnej činnosti. Jedna kategória je vždy dominantnou a druhá subsidiárnou – posilnenie jednej automaticky znamená oslabenie druhej.

Výrazová sústava už v čase svojho vzniku predstavovala dynamický model a ani si nenárokovala na úplnosť. Je otvorená novým špecifikáciám výrazových kategórií. Jej metodologické princípy uchopili v priebehu času aj iné umenovedné odbory a rozšírili jej výrazový diapazón. Najucelenejší prehľad poskytuje *Tezaurus estetických výrazových kvalít*, zostavený výskumným tímom Ústavu literárnej a umeleckej komunikácie FF UKF v Nitre a jeho spolupracovníkmi pod vedením L. Plesníka. Najväčší aplikačný priestor však Mikova koncepcia recepcnej estetiky a štýlu, zohľadňujúceho sociálne i pragmatické aspekty intersubjektívnej komunikácie, vniesla do translatológie.

MIKOVA CESTA DO OBLASTI TRANSLATOLÓGIE

Ako sa lingvista a literárny vedec dostal k prekladu? V retrospekcii je Mikova cesta do oblasti translatológie úzko spätá s osobnosťou zakladateľa slovenskej vedy o preklade A. Popoviča a jeho aktivít v nitrianskom Kabinete literárnej komunikácie a experimentálnej metodiky na vtedajšej Pedagogickej fakulte v Nitre (dnes Ústav literárnej a umeleckej komunikácie). Práve na tomto mieste sa začala ich spolupráca a recipročné tvorivé ovplyvňovanie. A. Popovič preberá od Mika pojem *výraz*, ktorý sa stal ťažiskom jeho teórie prekladu. Mikova výrazová koncepcia štýlu hľadá prepojenie medzi štylistickým prostriedkom ako najnižším prvkom štylistickej štruktúry a predstavou štýlu ako zjednocujúceho celku. Priesečník nachádza v pojme *výrazová kategória*, resp. *výrazová vlastnosť* (porovnaj Popovič 1968). Miko poskytol Popovičovi v podobe výrazovej sústavy optimálny nástroj na identifikáciu a komparáciu výrazových vlastností originálu a translátu. Na základe štýlových kategórií sa dala stanoviť miera výrazového posunu, t. j. funkčných zmien, vyplývajúcich z rôznych komunikačných a sociokultúrnych kontextov medzi pôvodinou a prekladovým textom. Popovič nazýva výrazovú sústavu *topológiou textu* a jej praktické uplatnenie vidí predovšetkým v oblasti kritiky prekladu, ale aj v analýze východiskového textu pri tvorbe koncepcie prekladu samým prekladateľom. V publikácii *Poetika umeleckého prekladu* charakterizoval projekt výrazovej sústavy takto: „Projekt výrazovej sústavy,

s ktorým vystúpil F. Miko, predstavuje štylistickú paradigmu, štylistický systém ako zásobáreň konkrétnych možností.“ (Popovič 1971, 65) K výrazovým kategóriám ďalej dodáva, že „každá z nich predstavuje základnú, jednoduchú výrazovú hodnotu. Štýl je daný ako súhrn, dynamická konfigurácia výrazových vlastností.“ (Tamže) Jej využitie pre potreby prekladateľskej interpretácie zdôvodňuje:

Prekladateľ narába s jednotlivými úrovňami textu, pracuje s rôznymi prvkami, interpretuje tieto prvky v origináli a zvažuje únosnosť prvkov, ktoré chce použiť v preklade. Štylisticky porovnáva rozdiely i možnosti interpretácie výrazových vlastností. Keďže jeho operácie sú štylistické, porovnávajúcí kód (sprostredkujúci jazyk) v preklade musí mať charakter štylistického fenoménu. V tom zmysle môže výrazová sústava vystupovať ako sprostredkujúci jazyk medzi štýlmi. (66 – 67)

Popovič Mikovu výrazovú sústavu prakticky využíva v porovnávacích interpretáciách ukážok prekladov vo svojich monografiách *Poetika umeleckého prekladu* (1971) a *Teória umeleckého prekladu* (1975). Mikova výrazová sústava sa v tomto čase dostáva aj do pedagogického procesu – prostredníctvom prednášok A. Popoviča a J. Mlacka sa s ňou oboznamujú aj študenti a študentky Odboru prekladateľstva a tlmočníctva na bratislavskej pobočke Univerzity 17. novembra a neskôr, po presune tohto odboru, aj študenti na Filozofickej fakulte UK v Bratislave. Mikova koncepcia štýlu sa stala metodologickým východiskom pri porovnávaní originálu a prekladu na všetkých letných školách prekladu, ktoré organizoval Kabinet literárnej komunikácie v Nitre v rokoch 1975 – 1982 a aj na ďalších podujatiach organizovaných na Kamenom Mlyne až do roku 1988. A. Keníž konštatuje, že neskôr sa od tejto koncepcie upúšťalo, a to aj preto, že letné školy prekladu sa odklonili od dôslednej orientácie na interpretáciu originálneho a prekladového textu (2008, 32).

V slovenskej translatológii sa výrazová sústava stala i súčasťou translatologickej terminológie, o čom svedčí slovník *Originál/Preklad* s podtitulom *Interpretačná terminológia* (1983). Ešte skôr – roku 1976, počas prednáškového pobytu na katedre komparatistiky na univerzite v Edmontone (Kanada) – A. Popovič vydáva v angličtine slovník *Dictionary for the Analysis of Literary Translation*, ktorý obsahuje heslo *Expressive system* s odkazom na Mikovu výrazovú sústavu (*System of Expression*) v publikácii *Text a štýl* (1970). Z uvedeného vyplýva, že Popovič ju považuje za integrálnu súčasť pojmoslovia teórie prekladu. Význam tohto anglického slovníka spočíva v tom, že v translatologickej odbornej literatúre sa označuje za prvý slovník translatologických pojmov v angličtine (Bassnett-McGuire 1980). Na fakt, že medzi Popovičom a Mikom ide o vzájomnú inšpiráciu, upozorňuje M. Valentová v rozsiahlej štúdií *O niektorých historických a metodologických súvislostiach nitrianskej školy interpretácie umeleckého textu*, vydanéj v zborníku *O interpretácii umeleckého textu 24* (2009, 48 – 63), ktorý vyšiel pri príležitosti 40. výročia zriadenia tohto pracoviska (dnes Ústav literárnej a umeleckej komunikácie FF UKF v Nitre).

Aj F. Miko sa vo svojich odborných prácach často odvoláva na viaceré Popovičove publikácie, napr. v diele *Teória výrazu a preklad* (1968). F. Miko publikoval niekoľko štúdií o preklade ešte v 60. rokoch 20. storočia. Autora zaujímal preklad hlavne z hľadiska porovnávacej štylistiky, konkrétne možnosti odhaľovania výrazových vlastností textu komparáciou výrazových vlastností originálu a prekladu, a to prostredníctvom

vlastného *interpretačného nástroja*, t. j. výrazovej sústavy. O tomto zámere svedčia aj štúdie v publikácii *Štýlové konfrontácie* (1976). V uvedenej publikácii nájdeme napr. štúdie *Hovorová rozvravenosť a diferenciacia subjektívneho aspektu u Karla Čapka* (40 – 81), *Dramatická hovorovosť a jej štylistické zdroje u J. G. Tajovského* (124 – 146), *Aspekt mladých a slang v perspektíve prekladu (Jarunkovej Jediná v poľštine)* (269 – 288). Význam týchto štúdií, v ktorých sa využíva výrazová sústava *v praxi*, je nespochybniteľný a ich potenciál bezprostredne využiteľný aj v translatológii.

Translatológia výrazne reflektuje aj Mikovu teóriu recepcnej estetiky. Analogicky k pojmom *autorský a čitateľský imagen* zavádza v štúdiu *Fenomenológia čítania a dielo* pojem *prekladateľský imagen* (1991, 33). Keďže prekladateľ je prvým príjemcom východiskového textu a druhým vysielateľom cieľového textu, jeho recepcná situácia je komplikovanejšia. Úspech takejto interlingválnej komunikácie závisí okrem iných faktorov aj od kompatibility autorského a prekladateľského imagenu.

F. Mika a A. Popoviča spájajú relatívne časté spoločné aktivity. Jednou z nich bola významná konferencia pod gesciou Medzinárodnej federácie prekladateľov (FIT) s názvom *Preklad ako umenie* (konala sa v máji 1968 v Bratislave), z ktorej vyšiel zborník materiálov pod názvom *The Nature of Translation* (zborník vyšiel v roku 1970 v spolupráci Vydavateľstva SAV v Bratislave a Mouton v Amsterdame; hlavným editorom bol známy holandský teoretik prekladu amerického pôvodu James Holmes a spolueditormi Frans de Haan a Anton Popovič). V zborníku je uverejnený Mikov príspevok *Teória výrazu a preklad vo francúzštine (La théorie de l'expression et la traduction, 61 – 77)* a Popovičov príspevok *Pojem výrazového posunu v analýze prekladu v angličtine (The Concept „Shift of Expression“ in Translation Analysis, 78 – 87)*. Odkazy na ich práce nachádzame aj v najvýznamnejšej translatologickej encyklopédii *Routledge Encyclopaedia of Translation Studies* (Baker 1998) a vo výkladovom slovníku základných translatologických pojmov *Dictionary of Translation Studies* (Shuttleworth – Cowie 1997, 112), v hesle *Nitra School*. Autori hesla ich považujú za predchodcov manipulačnej školy a ako dôležité znaky ich výskumu uvádzajú: a) dôraz na zachovanie umeleckej hodnoty diela v preklade (Levý 1969), b) výskum možností zachytenia výrazových vlastností obsiahnutých v texte (Miko 1970), c) dôležitosť posunu ako všeobecného prekladového javu (Popovič 1970), d) uvažovanie o preklade v súvislosti so širším pojmom metatext (Popovič 1976). O možných priesečníkoch Mikovho chápania textu a koncepcie štýlu s deskriptívnymi a funkcionalistickými translatologickými teóriami sme uvažovali v inej štúdiu (porovnaj Gro-mová – Mügllová 2014).

Ďalšiu podrobnejšiu charakteristiku Nitrianskej školy a Mikovej koncepcie výrazových vlastností textu nájdeme v monografii T. Hermansa *Translation in Systems* (1999). Aj táto charakteristika sa opiera o vyššie menované práce F. Mika a A. Popoviča publikované v angličtine a francúzštine.

Vďaka uvedeným štúdiám sa obaja bádatelia zapísali do povedomia medzinárodnej vedeckej komunity a stali sa v zahraničných translatologických publikáciách najcitovanejšími slovenskými autormi.

JE METODOLOGICKÝ ODKAZ FRANTIŠKA MIKA AKTUÁLNY?

Odpoveď je jednoznačná. Mikova koncepcia recepčnej estetiky a jeho výrazovej sústavy má veľký inšpiratívny potenciál, ktorý oslovil translatologickú odbornú komunitu v teoretickej i praktickej rovine. V teoretickej rovine najdôležitejšiu zložku recepčného procesu – interpretáciu na prekladateľské účely – rozpracoval B. Hochel v monografii *Preklad ako komunikácia* (1990). Rozlišuje dva prístupy: *prekladovú interpretáciu* a *interpretáciu prekladu*. V *prekladovej interpretácii* ide o zohľadňovanie invariantných hodnôt originálu (v Mikovej terminológii autorského imagenu o sémantický invariant, pozn. aut.) z pohľadu prekladového subjektu, ale súčasne aj o rešpektovanie variantnosti pri voľbe príslušného náprotivku v cieľovom jazyku. Sleduje sa v nej výber prekladateľských riešení v rámci interpretačného rozptylu na úrovni vzťahov sémantického invariantu a variantných možností. Tento typ interpretácie je súčasťou translačného procesu a vedie k pochopeniu východiskového textu v prípravnej fáze na preklad. Rozdielnu funkciu plní interpretácia prekladu ako výsledku prekladateľovej autorskej činnosti. Cieľom je posúdiť, hodnotiť preklad, jeho koncepciu a primeranosť reprodukcie. Tu do interpretačného procesu vstupuje aj iný činiteľ. Je to činiteľ komparácie, porovnávania prekladu s originálom alebo viacerých prekladov jedného diela v rámci jednej literárnej kultúry, ktoré vznikli v rôznych časových obdobiach (sériové preklady), či prekladu toho istého literárneho diela do viacerých literárnych kultúr. V týchto porovnávací-vzťahových interpretáciách možno precizovať význam a hodnotu literárneho diela, a to oboma smermi – smerom k originálu i smerom k prekladu.

Za jeden z najvýznamnejších počinov v ďalšom rozpracovaní vedeckého odkazu F. Mika považujeme zostavenie už vyššie spomínaného *Tezaura estetických výrazových kvalít*. Na tvorbe tohto diela síce translatológovia priamo neparticipovali, ale často ho reflektujú vo svojich publikáciách a figuruje aj ako nosný zdroj pri magisterských i doktorandských prácach, zameraných na interpretáciu rôznych textových žánrov. Priekopníckosť tezaura spočíva v tom, že predstavuje prvý pokus o výklad výrazovej sústavy z hľadiska širšieho spektra humanitných odborov. Kým doposiaľ sa výrazová sústava ako celok aplikovala len ako paradigmatický model slovesnej výpovede v jej rôznych podobách, teaurus rozširuje jej platnosť aj na neslovesné výpovede. Výrazová sústava sa tak oproti svojej pôvodnej verzii podstatne rozšírila, a to buď reinterpretáciou obsahu tradičných „mikovských“ kategórií, alebo vznikom nových kategórií. Touto extenzifikáciou reagoval zostavovateľský tím na potrebu uchopiť aktuálne trendy v jednotlivých druhoch a subsystemoch umenia a zachytiť novú škálu vyjadrovacích postupov. Na ilustráciu uvedieme aspoň niektoré z nových výrazových kategórií: filmovosť výrazu, gotickosť výrazu, cool ako výrazová kategória, gesto ako výrazová kategória, industriálnosť výrazu, provokatívnosť výrazu, show ako výrazová kategória, deformovanosť výrazu, klipovitosť výrazu, seriálovosť výrazu, intertextuálnosť výrazu a pod. Translatológovia výrazne profitujú z tohto rozšírenia výrazových kategórií, pretože im pri interpretáciách umožňujú postihnúť estetické funkcie textových žánrov, ktoré sa naplno etablovali až v období po roku 1989. Ide o žánre, ktoré sú z hľadiska prekladateľskej praxe veľmi žiadané. Za všetky spomeňme aspoň reklamu, audiovizíu alebo grafickú literatúru (komiksy).

V ostatnom čase sa aplikačný priestor Mikovej výrazovej sústavy presunul aj do sféry ústneho transferu – tlmočenia (porovnaj Múglová 2009, 2012). Špecifiká procesuálnej stránky tlmočenia, predovšetkým jednorazovosť recepcie, obmedzená možnosť apercipovať diskurz v kontexte (konzekutívne tlmočenie), resp. absencia kontextu (simultánne tlmočenie) a nemožnosť siahnuť po explanačných zdrojoch priamo v priebehu interlingválnej komunikácie podstatne sťažujú príjem diskurzu. Rešeršnú prácu môže tlmočník – na rozdiel od prekladateľa – vykonávať len v predreceptnej fáze. Preto je pre neho mimoriadne dôležité spoznať všetky indicie, ktoré mu ešte v tejto fáze uľahčia identifikovať komunikačný zámer rečníka a vyvolať u príjemcu cieľového diskurzu rovnaký alebo aspoň porovnateľný účinok. Práve v Mikovej koncepcii štýlu a jej reflexii vo výrazovej sústave vidí D. Múglová veľký potenciál, ktorý tlmočníkovi umožní prognózovať akosť výpovede, t. j. modalitu jej pragmatickej pôsobnosti. Navrhla model, ktorý v cyklickej nadväznosti charakterizuje prostredníctvom nosných a rozvíjajúcich výrazových kategórií strešnú veličinu pre tlmočníka – komunikačnú situáciu, k nej priradila konkrétne komunikačné udalosti, zodpovedajúce žánre diskurzu, očakávaný spôsob formovania a formulovania myšlienky (základné jazykové indikátory), ktoré ich reprezentujú a najčastejšie spôsoby prezentácie východiskového diskurzu. Pri klasifikácii komunikačnej situácie vychádzala z dvoch kritérií: intencionálnosti diskurzu a inherentných výrazových kvalít, ktoré ju špecifikujú. Na tomto základe vyčlenila štyri nosné komunikačné situácie: *informatívnu* (hlavnou intenciou je podať správu, poučiť príjemcu); *postojovú* (hlavnou intenciou je osloviť príjemcu v emocionálnej rovine); *persuazívnu* (hlavnou intenciou je presvedčiť príjemcu, získať ho pre spoluprácu, vyjednať výhodné podmienky) a *deklaratívnu* (jej špecifikom je fakt, že rečník má kompetencie, na základe ktorých môže meniť skutočnosť).

Vyčlenenie komunikačných situácií, udalostí, diskurzívnych žánrov a ich výrazová charakteristika má pre tlmočníka mimoriadny význam v troch rovinách:

1. Mikova koncepcia štýlu tým, že výrazovým kategóriám vkladá inherentnú schopnosť účinku na príjemcu, umožňuje pri tlmočení prostredníctvom výrazovej charakteristiky anticipovať očakávania recipienta.

2. Interkultúrne kontrastívne porovnanie miery zastúpenia výrazových kategórií a miery prieniku komplementárnych kategórií v odlišných kultúrnych spoločnostiach umožní pri tlmočení jednak prognózovať obsahovú štruktúru cudzojazyčného východiskového diskurzu a jednak naplniť interkultúrne rôzne očakávania príjemcu cieľového diskurzu. Napríklad v komunikačných udalostiach informatívnej intencionálnosti (prednáška, referát, odborný príspevok na konferencii) je v amerických diskurzoch – na rozdiel od slovenských – posilnený prienik zážitkovosti – rečníci často spestrujú svoje výpovede alúziami na televízne seriály, resp. filmy, aby si udržali pozornosť. Pre tlmočenie je dôležité poznať aj medzikultúrne rozdiely v modelovaní a kategorizácii nadindividuálnych skúseností, odlišných spôsobov argumentácie a formovania myšlienky (lineárne, monochrónne myslenie v. digresívne, polychrónne myslenie). Linearita monochrónneho myslenia, ktorá je typická pre anglofónne kultúry (predovšetkým pre Anglicko) sa v ústnych i písomných diskurzoch prejavuje v eliminácii textovej rekurzivity a nedôležitých informácií. V obchodnej komunikácii

sa linearita prejavuje vo väčšej zomknutosti výrazu – argumentácia mieri priamo in medias res. V kultúrach s digresívnym myslením (ku ktorým patrí aj Slovensko) je linearita prerušovaná vyššou mierou rekurzivity (bližšie Gromová – Müglová, 2011).

3. Interlingválne kontrastívne porovnanie jazykových indikátorov danej výrazovej kategórie a ich znalosť v konkrétnom jazykovom páre zase pri tlmočení výrazne uľahčuje recepciu východiskového i produkciu cieľového diskurzu.

ZÁVER

Z uvedeného zreteľne vyplýva, že Mikova koncepcia štýlu a jej reflexia v kategóriách výrazovej sústavy aj s odstupom času predstavuje bohatý prameň inšpirácie pre translatológiu, ale i všetky humanitné a umenovedné odbory. Aktuálnosť a nadčasovosť vedeckého odkazu obidvoch protagonistov nitrianskej prekladateľskej školy A. Popoviča a F. Miko spočíva nielen v tom, že svojím novým, invenčným pohľadom na literárnu vedu i translatológiu výrazne posunuli vedecké myslenie v obidvoch vedných oblastiach, ale i v tom, že ich koncepcie predstihli svoju dobu, pretože inkorporovali sociologický a kulturologický aspekt literárnej a aj interlingválnej komunikácie, ktorý sa stal predmetom odborného záujmu až o niekoľko desaťročí neskôr.

LITERATÚRA

- Baker, Mona, ed. 1998. *Routledge Encyclopaedia of Translation Studies*. London/New York: Routledge.
- Bassnett-McGuire, Susan. 1980. *Translation Studies*. London: Routledge.
- Gromová, Edita – Daniela Müglová. 2011. Preklad a tlmočenie ako interkultúrna komunikácia. In *Európske dimenzie v jazykovom vzdelávaní*, 46 – 58. Nitra: Katedra ekonomiky a manažmentu FEM SPU.
- Gromová, Edita – Daniela Müglová. 2014. František Miko's theoretical heritage in the Nitra School of Translation: Perspectives and Retrospection. In *Gegenwärtige Translationswissenschaft in der Slowakei*, 17 – 33. Wien: Praesens.
- Hermans, Theo. 1999. *Translation in Systems*. Manchester: St. Jerome Publishing.
- Hochel, Braňo. 1990. *Preklad ako komunikácia*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- Holmes, James S. – Frans de Haan – Anton Popovič, eds. 1970. *The Nature of Translation. Essays on the Theory and Practice of Literary Translation*. The Hague/ Paris/ Bratislava: Mouton – Vydavateľstvo SAV.
- Ingarden, Roman. 1973. *The Cognition of the Literary Work of Art*. Illinois: Northwestern University Press.
- Keníž, Alojz. 2008. *Preklad ako hra na invariant a ekvivalenciu*. Bratislava: AnaPress.
- Levý, Jiří. 1963. *Umění překlada*. Praha: Akademie.
- Miko, František. 1964. Aktuálnosť výrazu v próze literárneho realizmu. In *Z historickej poetiky 1*. (Litteraria 7.), 81 – 115. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- Miko, František. 1968. Teória výrazu a preklad. *Dialog*, 11, 1: 39 – 63.
- Miko, František. 1970. La theorie de l'expression et la traduction. In *The Nature of Translation. Essays on the Theory and Practice of Literary Translation*, eds. James S. Holmes – Frans de Haan – Anton Popovič, 61 – 77. The Hague/Paris/Bratislava: Mouton – Vydavateľstvo SAV.
- Miko, František. 1970. *Text a štýl. K problematike literárnej komunikácie*. Bratislava: Smena.
- Miko, František. 1976. *Štýlové konfrontácie. Kapitoly z porovnávacej štylistiky*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.

- Miko, František. 1987. Translation, Identity of the Text, Reception. *Slavica Slovaca*, 22, 2: 111 – 117.
- Miko, František. 1991. Fenomenológia čítania a dielo. In *O interpretácii umeleckého textu* 13, 7 – 38. Nitra: Pedagogická fakulta.
- Miko, František. 1994. *Význam, jazyk, semióza. Metodologické reflexie*. Nitra: Vysoká škola pedagogická, Fakulta humanitných vied.
- Miko, František – Anton Popovič. 1978. *Tvorba a recepcia. Estetická komunikácia a metakomunikácia*. Bratislava: Tatran.
- Mügllová, Daniela. 2009. *Komunikácia, tlmočenie, preklad alebo Prečo spadla Babylonská veža?* Nitra: Enigma.
- Mügllová, Daniela. 2012. Typológia komunikačných situácií v tlmočení na základe výrazovej sústavy Františka Mika. In *Preklad a kultúra* 4, 212 – 220. Nitra: Filozofická fakulta UKF.
- Plesník, Lubomír a kol. 2008. *Tezaurus estetických výrazových kvalít*. Nitra: UKF.
- Popovič, Anton. 1968. *Preklad a výraz*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- Popovič, Anton. 1970. The Concept “Shift of Expression” in Translation Analysis. In *The Nature of Translation. Essays on the Theory and Practice of Literary Translation*, eds. James S. Holmes – Frans de Haan – Anton Popovič, 78 – 87. The Hague/Paris/Bratislava: Mouton – Vydavateľstvo SAV.
- Popovič, Anton. 1971. *Poetika umeleckého prekladu*. Bratislava: Tatran.
- Popovič, Anton. 1974. *Umelecký preklad v ČSSR. Výskum - Bibliografia*. Martin: Matica slovenská.
- Popovič, Anton. 1975. *Teória umeleckého prekladu. Aspekty textu a literárnej metakomunikácie*. Bratislava: Tatran.
- Popovič, Anton. 1976. *Dictionary for the Analysis of Literary Translation*. Edmonton: Department of Comparative Literature, The University of Alberta.
- Popovič, Anton a kol. 1983. *Originál/Preklad. Interpretačná terminológia*. Bratislava: Tatran.
- Shuttleworth, Mark – Moira Cowie. 1997. *Dictionary of Translation Studies*. Manchester: St. Jerome Publishing.
- Šabík, Vincent. 2011. Receptívna estetika F. Mika. In *O interpretácii umeleckého textu* 25, 9 – 25. Nitra: Filozofická fakulta UKF.
- Valentová, Mária. 2009. O niektorých historických a metodologických súvislostiach nitrianskej školy interpretácie umeleckého textu. In *O interpretácii umeleckého textu* 24, 48 – 63. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa.
- Zlatoš, Peter. 2011. Nitrianska škola – tradícia a aktuálne zameranie jej vedeckých aktivít. In *Teória a prax súčasnej estetiky: 20 rokov študijného odboru estetika v Prešove*, 98 – 107. Prešov: Prešovská univerzita.

The agelessness of the Nitra School: projecting Miko’s expressive system into contemporary translation studies

František Miko. Nitra School. Reception aesthetics. Aesthetical categories. Translatology.

The aim of this study is to point out the potential and versatility of Miko’s methodology. When analysed in terms of translation studies, Miko’s reception aesthetics, which highlights the procedural, dynamic qualities of the text and its “being” rooted only in reception, seems to foreshadow the sociological shift in text studies that, in turn, led to a paradigm shift in translation studies. The main part of the study covers possible uses of Miko’s expressive system, which include not only guidelines for the analysis and interpretation of source text and target text, and new ideas for source text and target text reader response studies, but also new research ideas for studying style configurations in interpreting. The study presents four basic types of textual intentionality (informative, expressive, appealing, declarative) which serve as a comparative background for a typology of communicative situations. This typology is construed by specifying the distri-

bution of the basic binary oppositions of Miko's expressive system, along with their necessary derived subcategories. The four types of textual intentionality can be a great introductory tool in translation training, and they have huge potential in teaching translation. By using textual intentionality types in drawing contrasts between cultures, interpreters will be more able to anticipate the expectations of their target audiences.

Prof. PhDr. Edita Gromová, CSc.
Katedra translatológie
Filozofická fakulta
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Štefánikova 67
949 74 Nitra
Slovenská republika
egromova@ukf.sk

Prof. PhDr. Daniela Müglová, CSc.
Katedra translatológie
Filozofická fakulta
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Štefánikova 67
949 74 Nitra
Slovenská republika
dmuglova@ukf.sk